

ראש השנה – יום אחד או יומיים?*

אבנר גולדמן ז"ל

חודשי הלוח העברי נקבעים על פי מולד הלבנה. הירח משלים מחזור מופעים בכל 29 יום 12 שעות ותשצ"ג (793) חלקים מתוך תתרי"ף (1080) של השעה (בממוצע). בעבר היו מקדשים את החודש על פי הראייה: עדים שראו את הירח החדש, מעידים בפני בי"ד בירושלים והם מקדשים את החודש - קובעים שזהו היום הראשון של החודש החדש. על פי זה היו נקבעים הלוח והמועדים.

עד אמצע המאה הרביעית למניינם, עמד העולם היהודי בסופו של יום כ"ט באלול בפני דילמה קשה: מה לעשות ברגעים אלה ממש. הנה הסתיים היום ה- 29 של אלול ומה מתחיל עכשיו? האם היום ה- 30 של אלול או היום הראשון של תשרי. אם זהו היום הראשון של תשרי אזי זה יום טוב עם איסור מלאכה וכל המשתמע מכך. הדילמה ממשיכה גם בבוקר, מה עושים בבית המקדש עם מצוות היום, שופר ומוספים?

הקביעה אם החודש מקודש או לא תהיה רק כאשר יגיעו עדי החודש למחרת (אם יגיעו) ובית הדין יקדש את החודש (אם יקדש, לא מספיקה ראיית הירח צריכים את האמירה של בית הדין 'מקודש מקודש'). אמנם בכל ר"ח קיימת הבעיה הזו אך בתשרי אם בי"ד יקדש, יתברר למפרע שאנחנו כבר בעיצומו של יום טוב!!!

כך היו פני הדברים עד שנת ד' אלפים קי"ט (היא שנת 359 למניינם). לפי מסורת שהייתה בידי רב האי גאון ומביא אותה גם הרמב"ן (חידושים לגיטין ל"ו ע"א) בשנה זו התקין ר' הלל ב"ר יהודה נשיאה שמכאן ואילך יקבעו חודשים ושנים עפ"י חשבון בלבד.

* מאמר זה הוא דרשה שנשא המחבר בליל ראש השנה תשס"ח. המחבר הסתמך על מאמר של הרב ש"י זווין בספרו המועדים בהלכה (ירושלים תשמ"ג, עמ' כט-לו) ועל מקורות נוספים. הוא תמצת את הנושא בקיצור וערך אותו לדרשה בעל-פה. הדברים עברו שכתוב קל בידי רחמים שר שלום ושי ואלטר כדי להתאימם לפרסום בכתב.

מה עשו לפני תיקונו של הלל? התשובה לשאלה זו מתומצתת במשנה ר"ה פ"ד מ"ד ונוכל להבחין כאן בשלוש תקופות שונות.

תקופה ראשונה

"בראשונה היו מקבלים עדות החודש כל היום".

קודם כל נבהיר כי לא מפורש במשנה שלנו כי מדובר דווקא בר"ה והיא מתאימה לכל ר"ח, אך רוב המפרשים מסבירים כי **הכוונה היא לר"ה**. מלכתחילה היו מחכים כל היום שיגיעו עדים ויקדשו את החודש, כלומר היו מתחילים לשמור על יום השלושים (של אלול) כיו"ט ומחכים לעדים.

אם הגיעו עדים ובית דין קידש את החודש, אזי אותו היום היה ר"ה ולמחרת היה יום חול רגיל, לא משנה אם העדים היו מגיעים מאוחר סמוך לשקיעה, גם אז קיבלו את עדותם, קידשו את היום וקבעו אותו כיום א' בתשרי.

אם חיכו לעדים כל היום והם לא הגיעו (או שהגיעו ולא קיבלו אותם או שלא קידשו מכל סיבה שהיא), נוהגים את שני הימים קודש, הראשון מספק שאולי יגיעו עדים והשני מ"ודאי" כי אם לא הגיעו עדים אזי יום השלושים ואחד מקודש להיות ר"ה גם ללא הכרזת בית הדין. איך נהגו ביום הראשון שהיה ספק קודש? לא ברור לנו בוודאות כיצד נהגו, אך נראה כי בתמיד של שחר היה שיר של יום חול ואח"כ לפי התפתחות הדברים. המאירי מסביר כי חיכו עם תמיד של שחר לשעה המאוחרת ביותר שיכלו לחכות (שעה שלישית מתחילת היום) וכל עוד לא באו עדים נהגו בכל הספיקות דאורייתא לחומרא כלומר: תקעו בשופר, קידוש היום. (במאמר מוסגר נציין שזה לא מתאים להמשך המשנה).

ראינו שני מקרים, באו עדים ביום השלושים (יום אחד קודש) או לא באו עדים כלל (יומיים קודש).

אך היה גם **מקרה שלישי, שלא ציפו לעדים כלל כאשר לפי החשבון לא היה ניתן לראות את הירח החדש**. מה עשו במקרה זה? האם גם אז שמרו יומיים או שבמקרה

כזה קבעו מראש שאלול מעובר וראש השנה יוחג יום אחד - ביום א' בתשרי בלבד. הרמב"ם בהלכות קידוש החודש (פ"א ה"ו) כותב:

"בית הדין מחשבים חשבונות... עד שידעו אם אפשר שיראה הירח בזמנו שהוא ליל שלשים או אי אפשר... ואם ידעו בחשבון שאי אפשר שיראה, אין יושבים יום השלושים ואין מצפים לעדים ואם יבואו עדים יודעים בודאי שהם עדי שקר..."

מדברים אלה ניתן להבין שבמקרה זה עיברו את אלול ועשו את ראש השנה יום אחד בלבד: רק ביום א' בתשרי שהוא יום השלושים ואחד של אלול.

הנה לנו בירושלים שלוש אפשרויות:

באו עדים – רה"ש יום ראשון בלבד (אלול חסר ורה"ש א' בתשרי);

לא באו עדים: רה"ש שני ימים (ל' באלול וא' בתשרי);

לא חיכו לעדים: רה"ש יום אחד (אלול מלא ורה"ש א' בתשרי בלבד).

אפשרויות אלה היו בירושלים בלבד, שבה ניתן לדעת בו ביום אם קידשו את החודש או לא.

בשאר המקומות בהם לא ניתן היה לדעת אם בית דין קידשו את החודש ביום השלושים, נהגו לפי המשנה פ"ב מ"ב – **"בראשונה היו משיאין משואות"** – את המשואות הדליקו במוצאי ראש-חודש בלבד ורק כאשר החודש החולף היה חסר. לכן כאשר הדליקו משואות במוצאי ראש השנה ידעו כולם שהיום - א' בתשרי - היה מקודש ומחר הוא יום חול ואז בעצם אין הבדל בין ירושלים לשאר המקומות.

"משקלקלו הכותים התקינו שיהיו שלוחין יוצאין" ואז הייתה בעיה לגבי קביעת ר"ה כי השלוחין לא היו יוצאים ביום זה מחוץ לתחום. מה עשו אז? נהגו לפי המשנה פ"א מ"ג:

"על שישה חודשים השלוחין יוצאים... על אלול מפני ר"ה... "על תשרי מפני תקנת המועדות".

כלומר, בתשרי יישרו קו לגבי המועדים הבאים כיפור וסוכות. אבל איך נהגו בר"ה? - כאן יש מחלוקת בין רש"י לתוספות.

לפי רש"י: "מודיעים מתי התחיל אלול ועושין ראש השנה ביום שלושים לאלול בגולה, דרוב שנים אין אלול מעובר, ואף על פי שספק הוא בידם שמא יעברוהו בית דין אי אפשר להן לדעת ועל כורחן הולכים אחר רוב שנים ואם לא ידעו מתי התחיל אלול לא ידעו יום השלושים שלו".

יש לשים לב כי לפי שיטה זו ייתכן שבירושלים יאחרו לחוג את ראש-השנה מאשר בשאר מקומות. בירושלים יחוגו ביום שלושים ואחד באלול שהוא א' בתשרי ואילו בשאר מקומות יחוגו ביום השלושים באלול (הולכים אחר רוב שנים כנ"ל).

ואילו לפי התוספות (ר"ה י"ח.):

"מודיעים מתי מתחיל אלול ועושין ר"ה ביום שלושים לאלול בגולה וגם למחרתו... שהיו עושין שני ימים טובים של ר"ה מספק דלמא עברוהו לאלול. מ"מ אם לא ידעו מתי מתחיל אלול לא ידעו יום שלושים".

רמב"ם (קידוש החודש פ"ה ה"ז) מאמץ למעשה את שיטת התוספות: "יום טוב של ראש השנה בזמן שהיו קובעים על הראיה היו רוב בני ארץ ישראל עושין אותו שני ימים מספק. לפי שלא היו יודעים יום שקבעו בו בית דין את החודש שאין השלוחין יוצאין ביום טוב". רע"ב – מילה במילה כמו רש"י (מאירי ור"ן כרש"י).

תקופה שניה

"פעם אחת נשתהו העדים מלבוא ונתקלקלו הלווים בשיר, התקינו שלא יהיו מקבלין אלא עד המנחה. ואם באו עדים מן המנחה ולמעלה נוהגין אותו היום קודש ולמחר קודש".

לא ניכנס לסוגיה מה היה הקלקול ואיך הוא נגרם ומדוע הזכירו דווקא את הקלקול של ה"שיר". ומה עם שופר ומוספים? ונראה לפרש שאין כוונת המשנה עד המנחה ממש אלא עד זמן שמאפשר הקרבת מוסף, שופר, תמיד וכו'.

רש"י: "משחשכה ליל עשרים ותשעה נהגו בו קודש שמא יבואו עדים מחר ויקדשוהו בית דין ונמצא שהלילה הזה ליל יום טוב וכן למחר כל היום עד המנחה ואם באו עדים קודם המנחה בית דין מקדשים את החודש ונודע שיפה נהגו בו קודש ואם

מן המנחה ולמעלה באו אף על פי שאין בית דין מקבלים אותן לקדשו היום ויעברו את האלול ויקדשו למחר אף על פי כן גומרים אותו בקדושה ואסור מלאכה... דילמא אתי לזולתי בו לשנה הבאה ויעשו בו מלאכה כל היום ויאמרו אשתקד נהגנו בו קודש חנם ומן המנחה ולמעלה חזרנו ונהגנו בו חול".

נביא כאן שאלה מעניינת שמתעוררת במקרה שבאו עדים מן המנחה ולמעלה (ושומרים יומיים קודש): **ממתי מונים את ימי החודש לצורך קביעת המועדות?** לכאורה ברור שמהיום השני כי הרי לא קידשו את היום הראשון והוא נשמר בקדושתו רק מספק ומתקנה של "לשנה הבאה" והחג נחוג ביום השני. כך כתבו כל הראשונים כולל רש"י. אך במסכת מנחות (ק':) דנה הגמרא בלחם הפנים שנאפה ביום שישי ונאכל בשבת הבאה. כשר"ה חל בחמישי ושישי אופים את לחם הפנים ביום רביעי ומתי הוא נאכל? רש"י מסביר:

"שני ימים טובים של ראש השנה – קודם לשבת נאפה ברביעי ונאכלת לשבת שניה לאחד עשר... דהא אין נאכלות עד מוצאי שבת דאותו שבת הוי יום הכיפורים".

יוצא מכאן שרש"י במנחות סותר את עצמו וקובע שמונים מהיום הראשון. על סמך סתירה זו נולדה שיטה האומרת שרק לעניין הקורבנות נקבע היום השני כחג (כי בזה קלקלו הלוויים) אבל שופר וחשבון המועדות נשאר ביום הראשון (נראה שזה חילחל לתקופה שלישית).

תקופה שלישית

"משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהיו מקבלים עדות החודש כל היום".

לכאורה המצב חוזר לקדמותו, כלומר בגלל שאין יותר חשש שמא יקלקלו הלוויים חזרו לקבל עדים כל היום. אבל העניין נדון בתחילת מסכת ביצה (ה:):

"מי לא מודה רבן יוחנן בן זכאי, שאם באו עדים מן המנחה ולמעלה שנהגין אותו היום קודש ולמחר קודש".

יוצא שיש לנו מצב מורכב: מצד אחד מקבלים עדים גם אחרי מנחה (כמו בתקופה הראשונה) אך מצד שני גם יום המחרת נשאר קודש (כמו בתקופה השנייה). אז מה התיקון שעשה רבן יוחנן בן זכאי ומה הם ההבדלים בין תקופה ראשונה לשלישית?

מחלוקת רש"י ותוספות:

לפי **רש"י** לא עקר רבנן יוחנן בן זכאי את התקנה אלא השאירה במקומה, כלומר אם באו עדים מן המנחה ולמעלה אזי קיבלו אותם והיום הראשון הוא הקובע לעניין המועדות אולם התקנה (תקופה שנייה) לא נעקרה והיו שומרים גם על היום השני קודש (משום "מהרה יבנה...").

לפי **התוספות בדיוק להפך**: התקנה נעקרה ואם היו באים עדים אחרי המנחה אזי מקבלים אותם וחוגגים רק יום אחד (כמו בתקופה הראשונה) וכאן מודה רבי יוחנן שאם לא הספיקו לקדש אזי בניגוד לתקופה הראשונה שהיו מסיימים בחול – היו גומרים את היום בקודש וגם למחרת היה קודש.

לפי **רש"י יש עוד הבדל** בין תקופה שלישית לראשונה והוא נוגע למקומות שמחוץ לירושלים. בתקופה הראשונה היו הולכים אחר רוב שנים וחגגו יום אחד (רוב ברור!) ואילו בתקופה השנייה (וגם בשלישית) התעורר ספק נוסף גם במקרה שהגיעו עדים: האם קיבלו אותם לפני המנחה או לא ולכן בגולה התחילו לחגוג תמיד שני ימים (לפי התוספות יוצא שבגולה תמיד חגגו שני ימים ראש השנה).

ההבדל השלישי הוא בשאלה אם שני ימים טובים של ר"ה הם קדושה אחת או שתיים (נ"מ שונות, ביצה שנולדה וכו'). בתקופה הראשונה הקדושה של היום הראשון היא מספק – לא ידעו אם יבואו העדים או לא והקדושה של היום השני היא מ"ודאי" (גם אם לא באו ביום השני, היום מקודש) ולכן הם שתי קדושות נפרדות. מהתקופה השלישית ואילך שתי הקדושות הן מודאי כי אחרי המנחה יודעים בוודאות שלא מקבלים את העדים ובכל אופן שומרים על קדושת היום הראשון. מכאן ששתי הקדושות הן אחת ומכאן נולד המושג של יומא (קדושה) אריכתא.

שלוש התקופות הללו שבמשנה היו עד תיקון הלוח ע"י הלל ואחרי התיקון מתחילה תקופה רביעית.

תקופה רביעית

כשבוטל הקידוש על פי הראיה אנחנו "מקדשים" לפי החשבון. לכאורה כאשר אנו יודעים מראש מתי יחול ראש השנה, זה דומה למצב שבו יודעים בוודאות אם העדים יגיעו או לא יגיעו ולכן היה צריך לחגוג את היום הראשון בלבד (בכל אופן בא"י).

בתקופת הגאונים אנו מוצאים שרבנו ניסים גאון שלח שאלה לרב האי גאון:

"ואמר אדוננו כי בני ישראל תופסין ראש השנה שני ימים ואנו רואים עד עתה אין תופסין אלא יום אחד" עונה לו רב האי גאון: "כך אמרנו בדין הוא שיעשו כראשונים ולא ישנו מנהג אבותיהם" – כלומר עושים ראש השנה יומיים.

אבל יש בעצם מחלוקת גאונים בין רב האי גאון לבין גאון ארצישראלי – רבנו אפרים שמצוטט בראשונים כי בא"י יש לעשות יום אחד בלבד.

שורש המחלוקת – כל ארץ ישראל ראויה להיות בית הועד לעניין קידוש החודש ובבית הועד אם באו עדים ביום שלושים עשו יום אחד ומכיוון שאנו בקיאים בחשבון זה שקול לבאו עדים ביום השלושים, אם כן אין כאן מנהג אבותיכם בידיכם (לעשות יומיים) כי גם הם עשו רק יום אחד. לעומת זה מי שאומר שני ימים טוען כי גם בבית הועד אם באו עדים מן המנחה ולמעלה היו עושים שני ימים בתורת ודאי ולא ספק אם כן מנהג אבותינו לעשות יומיים גם בבית הועד (ושני ימים אלו מודאי ולא כמו יו"ט שני של גלויות שהוא מספק).

איך נפסקה ההלכה?

רבינו זרחיה הלוי כותב בספר המאור:

"וכן נהגו לעשות בארץ ישראל כל הדורות שהיו לפנינו עד עתה חדשים מקרוב באו לשם מחכמי פרובינציה והנהיגום לעשות שני ימים טובים בראש השנה לפי הלכות הרי"ף ז"ל".

וכך פסק גם הרמב"ם בהלכות קידוש החודש פ"ה ה"ח (והוא מודע היטב לשורש מחלוקת הגאונים ועונה עליה):

“ולא עוד אלא אפילו בירושלים עצמה שהיא מקום בית הדין פעמים רבות היו עושים יום טוב של ראש השנה שני ימים שאם לא באו העדים כל יום השלושים נוהגין היו באותו היום שמצפין לעדים קודש ולמחר קודש והואיל והיו עושין אותו שני ימים ואפילו בזמן הראיה התקינו שיהיו עושין אפילו בני ארץ ישראל אותו תמיד שני ימים בזמן הזה שקובעין על החשבון”.

וכך נוהגים היום. ובכל קהילות ישראל בעולם שומרים שני ימים מ"ודאי" כיומא אריכתא ואת ימי החודש סופרים מהיום הראשון של ר"ה. ובזה נבדל ראש-השנה מראש-חודש: כאשר יש לנו שני ימי ראש-חודש מונים את ימי החודש מהיום השני ואלו בתשרי מונים את ימי החודש מיום ראשון של ראש-השנה.